

โครงสร้างการจัดการเพื่อกระบวนการสร้างความร่วมมือในการพัฒนาให้เกิดมูลค่าเพิ่ม ในการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างยั่งยืน

Institutional Arrangements for Participatory Approach and Value Creation for Sustainability of Community based Tourism Management

◆ นนทวรรณ ส่งเสริม

อาจารย์ประจำภาควิชาการจัดการการท่องเที่ยว คณะมนุษยศาสตร์และการจัดการการท่องเที่ยว

มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

Nonthawan Songserm

Lecturer, Department of Tourism Management, School of Humanities

and Tourism Management, Bangkok University, E-mail: nonthawan.s@bu.ac.th

Abstract

The objective of this study is to find study an appropriate way to establish the collaboration among stakeholders to create community involvement in the development of value-added products and services to community based tourism for sustainability. The areas of study of this research were 3 tourist destinations in Thailand including: 1) Chiang Mai, the internationally known tourist destination, 2) Muang Samut Songkram, the popular tourist destination for locals and 3) Ban Rai Gong King, the small local community in Chiangmai. The key criteria that the researcher used to select the research settings are the level of tourism development and the level of capitalism. In addition, the research has adopted an Appreciative Participatory Planning and Actions approach to be a direction for this studying.

The study found that establishing collaboration is more complex and challenging in the area where the level of tourism development and the level of capitalism are high since key stakeholders are working independently. Moreover, they have their own goals and interests. In order to create the collaboration among this group, it is important to have a convener to convene different stakeholders to work together to create shared value. For the small local community where the level of tourism development and the level of capitalism are still low, to establish the collaboration among local people, community leader plays an important role in leading and creating trust and working relationship as a family.

Keywords: Community Based Tourism, Participatory Approach, Value Creation

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหารูปแบบและวิธีการที่เหมาะสมสำหรับการสร้างความร่วมมือของหลากหลายภาคส่วนในกระบวนการการมีส่วนร่วมในการพัฒนาให้เกิดมูลค่าเพิ่มด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างยั่งยืน โดยคัดเลือกพื้นที่ศึกษาเพื่อให้เห็นผลเชิงเปรียบเทียบจำนวน 3 พื้นที่ตามระดับการเข้ามาของทุนนิยมและระดับการพัฒนาการท่องเที่ยวที่แตกต่างกัน ได้แก่ พื้นที่ท่องเที่ยวขนาดเล็กที่มีการจัดการโดยชุมชน (บ้านไร่กองขิง) พื้นที่ท่องเที่ยวที่กำลังเติบโตและเป็นจุดหมายปลายทางในระดับประเทศ (อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม) และพื้นที่ท่องเที่ยวที่มีความเจริญในระดับสูงและเป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ (อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่) โดยงานวิจัยนี้ใช้กรอบความคิดแบบมีส่วนร่วมด้วยความชื่นชม (Appreciative Participatory Planning and Actions) มาเป็นแนวทางในการศึกษา

ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการสร้างความร่วมมือแตกต่างกันตามบริบทของพื้นที่ กล่าวคือ การสร้างการมีส่วนร่วมในพื้นที่ที่มีความเจริญระดับสูงทำได้ค่อนข้างยาก ในขณะที่การจัดโครงสร้างการทำงานแบบแยกส่วนอย่างเป็นเอกเทศของแต่ละกลุ่มมักช่วยให้การทำงานเป็นไปอย่างคล่องตัว อย่างไรก็ตาม การพัฒนาในรูปแบบนี้จะเกิดขึ้นได้ถ้ามีตัวเชื่อม (Convener) ที่ดีที่จะมาช่วยประสานการทำงานของ แต่ละกลุ่ม ในขณะที่โครงสร้างการทำงานแบบสร้างคุณค่าร่วมกัน (Creating Shared Values) ของคนเฉพาะกลุ่มที่มีเป้าหมายในการทำงานเดียวกันนั้นจะเหมาะกับพื้นที่ที่กำลังอยู่ในกระแสการท่องเที่ยวเชิงพาณิชย์ ในทางตรงข้าม พื้นที่ชนบทที่ความเป็นเมืองยังเข้าไม่ถึง ควรเป็นการทำงานแบบเครือข่ายที่มีผู้นำเป็นศูนย์กลางและมีบทบาทหลักในการสร้างความร่วมมือของคนในพื้นที่

คำสำคัญ : การท่องเที่ยวโดยชุมชน การสร้างความร่วมมือ การเพิ่มมูลค่าสินค้าและบริการท่องเที่ยว

บทนำ

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับการเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องในทุกภาคส่วนของสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตน มีส่วนรับผิดชอบในกระบวนการการทำงานและกำหนดทิศทางการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายหลักของประเทศว่าด้วยการปฏิรูประบอบราชการและการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นตามพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 นับเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่ได้บัญญัติสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในท้องถิ่นไว้อย่างชัดเจนที่สุด ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการทำงาน (Jitsuchon, S., 2007) และนับเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของการพัฒนาประเทศ มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในระดับท้องถิ่นโดยให้คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา อันจะนำไปสู่ชุมชนที่เข้มแข็งและสามารถพึ่งพาตนเองได้ แนวคิดที่ได้กล่าวมานี้กลายเป็นกระแสหลักที่ทุกภาคส่วนนำไปเป็นแนวทางในการทำงาน ตั้งแต่การแจ้งให้รับทราบ การจัดรับฟัง

ความคิดเห็น การตัดสินใจ การร่วมกันทำงาน การแบ่งปันผลประโยชน์ และประเมินผลการปฏิบัติงาน (Cohen, J.M. & Uphoff, N.T., 1981)

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า การท่องเที่ยวซึ่งเป็นอุตสาหกรรมหลักที่นำรายได้เข้าประเทศได้หันมาให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-based Tourism) ที่เปิดโอกาสให้กับคนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชนตามศักยภาพของพื้นที่และของคนในชุมชน (Sarobol, S., 2004) อย่างไรก็ตาม การพัฒนาการท่องเที่ยวในช่วงที่ผ่านมาเป็นไปตามกระแสนิยมของการท่องเที่ยวโดยชุมชนและเป็นงานที่อยู่บนกรอบความเชื่อที่ว่าทุกชุมชนสามารถทำการท่องเที่ยวได้ แต่กลับมองข้ามความสำคัญของศักยภาพและธรรมชาติในการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน กล่าวได้ว่า จุดอ่อนที่สำคัญคือ การขาดรูปแบบการพัฒนาและกระบวนการทำงานที่เหมาะสม ดังนั้น การค้นหาแบบที่เหมาะสมและสอดคล้องกับลักษณะของแต่ละชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง

งานวิจัยเรื่องนี้ได้ทำการศึกษาเพื่อค้นหาแบบและวิธีการที่เหมาะสมสำหรับสร้างความร่วมมือของชุมชนในกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาให้เกิดมูลค่าเพิ่มแก่ผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยววิถีไทย และเสนอแนะโครงสร้างการทำงานที่ทำให้กระบวนการมีส่วนร่วมมีประสิทธิภาพในการต่อยอดและสร้างสรรค์เพื่อเพิ่มมูลค่าด้านการท่องเที่ยวอย่างเป็นเอกลักษณ์ สอดคล้องกับแผนการตลาดแนวคิด “รายได้ก้าวกระโดด ด้วยวิถีไทย” ที่ต่อเนื่องจากปี พ.ศ. 2556 สู่ปี พ.ศ. 2559 โดยคัดเลือกพื้นที่ศึกษาเพื่อให้เห็นผลเชิงเปรียบเทียบจำนวน 3 พื้นที่ตามระดับการเข้ามาของทุนนิยมและระดับการพัฒนาการท่องเที่ยวที่แตกต่างกัน ได้แก่ พื้นที่ท่องเที่ยวที่มีความเจริญในระดับสูงและเป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ (อำเภอเมือง เชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่) พื้นที่ท่องเที่ยวที่กำลังเติบโตและเป็นจุดหมายปลายทางในระดับประเทศ (อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม) และพื้นที่ท่องเที่ยวขนาดเล็กที่มีการจัดการโดยชุมชน (บ้านไร่กองขิง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่)

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อค้นหาแบบและวิธีการที่เหมาะสมในการสร้างความร่วมมือของหลากหลายภาคส่วนในกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาให้เกิดมูลค่าเพิ่มในการท่องเที่ยวโดยชุมชนวิถีไทย
2. เพื่อเสนอแนะโครงสร้างการทำงานที่ทำให้กระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาให้เกิดมูลค่าเพิ่มในการท่องเที่ยวโดยชุมชนวิถีไทยมีประสิทธิภาพ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยต้องการศึกษาและทำความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่การท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อที่จะสามารถอธิบายและตอบคำถามว่า “ใครทำอะไรและทำอย่างไร” (Who, What, Why and How?) ได้ เพื่อให้เห็นต้นแบบของกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมให้ครบภาคส่วนทั้งห่วงโซ่อุปทานของกิจกรรมการท่องเที่ยว ผู้วิจัยได้เลือก “อาหารไทย” มาเป็นบริบทของการวิจัยนี้ โดยริเริ่มจากฐานความคิดที่ว่า อาหารไทยเป็น

มากกว่าอาหารเพราะสามารถรวบรวมความโดดเด่นของทรัพยากรการท่องเที่ยวของไทยที่สำคัญต่าง ๆ มา
นำเสนอผ่านอาหารได้ทั้งในความเป็นศาสตร์และศิลป์ โดยเริ่มต้นจากต้นน้ำที่เป็นภาคการเกษตรผ่านการ
คัดสรรของดีของเด่นของพื้นที่เพื่อนำมาพัฒนาให้เกิดเป็นกลุ่มสินค้าการท่องเที่ยวตามแนวคิดการท่องเที่ยว
เชิงอาหาร (Gastronomic Tourism) ที่จะนำไปสู่การพัฒนาให้เป็นจุดหมายปลายทางแห่งอาหาร
(Destination of Gastronomy)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหารูปแบบและวิธีการมีส่วนร่วมใน
การพัฒนาให้เกิดมูลค่าเพิ่มให้แก่การท่องเที่ยวโดยชุมชน เนื่องจากโดยธรรมชาติของการศึกษาเชิงคุณภาพ
นั้นมุ่งเน้นที่เนื้อหาเป็นสำคัญ จึงมีการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) โดยอาศัยการตัดสินใจ
ของนักวิจัย ซึ่งยึดหลักการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลตามความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาและความเป็นผู้รู้ในเรื่องที่กำหนด

การวิจัยนี้ดำเนินการระดมความคิดเห็นและการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มละ 7-15 คน โดยผู้มีส่วนได้
ส่วนเสียเรื่องการท่องเที่ยว 3 กลุ่มใน 3 พื้นที่ คือ (1) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ (2) อำเภอเมือง จังหวัด
สมุทรสงคราม และ (3) บ้านไร่กองขิง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ประกอบด้วย *กลุ่มที่หนึ่ง คือ ภาครัฐ* ซึ่ง
เป็นผู้ที่มีเข้าใจในโครงสร้างการจัดการในพื้นที่ รวมทั้ง มีส่วนในการพัฒนาสินค้าและบริการการท่องเที่ยว เช่น
องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) องค์กรบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อ
การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน) (อพท.) *กลุ่มที่สอง คือ ภาคเอกชน* ซึ่งเป็นผู้ที่เข้าใจในโครงสร้าง
งานด้านการตลาด การบริหาร และการจัดการสินค้าและบริการการท่องเที่ยว เช่น สมาคมการท่องเที่ยว
พ่อครัวศิลปิน (Artisan Chef) นักออกแบบผลิตภัณฑ์ นักการตลาด และ*กลุ่มที่สาม คือ ภาคประชาชน*
ซึ่งเป็นผู้ที่เข้าใจวิถีชีวิต ธรรมชาติ และรากศิลปะตามแบบวิถีท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น ผู้นำตามธรรมชาติ ปราชญ์
ชาวบ้าน ผู้รู้ภูมิปัญญา ชาวบ้านที่สนใจด้านการท่องเที่ยว

ขอบเขตของการวิจัย

- 1) ศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อนำไปสู่
การพัฒนาการท่องเที่ยววิถีไทยอย่างยั่งยืน
- 2) ศึกษาแนวทางการเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าทางการท่องเที่ยว
- 3) ศึกษาและนำกรอบความคิดแบบ Appreciative Participatory Planning and Actions (APPA)
มาประยุกต์ใช้

การทบทวนวรรณกรรม

การท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community based Tourism: CBT) คือ การท่องเที่ยวที่มีการจัดการ
อย่างมีส่วนร่วมโดยชุมชนและเพื่อชุมชน มีรูปแบบและกระบวนการ การจัดการที่มุ่งเน้นการรับฟัง ร่วมคิด
ร่วมวางแผนร่วมกำหนดทิศทาง และกำหนดอนาคตที่ชุมชนปรารถนาจะเห็น บนความเข้าใจที่มีในเรื่องนั้น ๆ

ชุมชนมีบทบาทเป็นเจ้าของมีสิทธิในการจัดการดูแลเพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน โดยสามารถจำแนกองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของ CBT ดังนี้ (Suansri, P., 2003)

1) ศักยภาพของคน โดยจะต้องเริ่มที่คนในชุมชนที่จะต้องรู้จักรากเหง้าของตนเองให้ดีเสียก่อน เพื่อความพร้อมในการบอกเล่าข้อมูลให้กับนักท่องเที่ยวและคนที่มาเยี่ยมเยือนชุมชนของตนได้ และคนในชุมชนต้องมีความพร้อมที่จะเรียนรู้ มีความสามัคคีและสามารถทำงานร่วมกันได้

2) ศักยภาพของพื้นที่ หมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบสานต่อกันมา คนในชุมชนต้องรู้จัก ต้องรักและหวงแหนเห็นคุณค่าของทรัพยากรในชุมชนของตน รวมทั้งสามารถที่จะนำมาจัดการได้อย่างคุ้มค่าและยั่งยืน

3) การจัดการ ชุมชนที่จะสามารถบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้ต้องเป็นชุมชนที่มีผู้นำที่เป็นที่ยอมรับ มีความคิด มีวิสัยทัศน์ มีความเข้าใจเรื่องการท่องเที่ยวโดยชุมชน ทั้งยังต้องได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานทั้งภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ต้องมีการพูดคุยกำหนดแนวทางในการเตรียมความพร้อมชุมชน รู้ว่าพื้นที่ของตนควรจะมีรูปแบบการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนได้อย่างไร ควรมีกิจกรรมอะไรบ้าง ควรมีการกระจายและจัดสรรรายได้อย่างไร

4) การมีส่วนร่วม เป็นการสื่อความคิดเห็น การแก้ปัญหา รวมถึงการหาทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ จากการระดมความคิด มีการจัดเวทีพูดคุย ร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผนดำเนินการ มีการประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในการทำงานร่วมกัน มีการสร้างกฎระเบียบของชุมชนทางด้านต่าง ๆ เพื่อให้คนในชุมชนรวมทั้งผู้มาเยือนปฏิบัติตามสำหรับหลักการทำงานการท่องเที่ยวโดยชุมชนนั้น นอกจากนี้ ชุมชนต้องมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เป็นชมรม หรือเป็นองค์กร เพื่อทำหน้าที่แทนสมาชิกทั้งหมดในระดับหนึ่งและดำเนินการด้านการกำหนดทิศทาง นโยบาย การบริหาร การจัดการ การประสานงาน เพื่อให้การท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นไปตามเจตนารมณ์ของสมาชิกในชุมชนที่เห็นร่วมกัน

กล่าวโดยสรุป การท่องเที่ยวโดยชุมชนได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวให้มีความหมายมากกว่าการพักผ่อน แต่ได้พัฒนาคนในชุมชนให้มีบทบาทที่สำคัญในการอนุรักษ์ความเป็นชุมชน ทั้งทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้ง ช่วยสร้างรายได้อาชีพ และการมีส่วนร่วมของคนกลุ่มต่าง ๆ นำไปสู่การขยายภาคเศรษฐกิจของไทย

การสร้างมูลค่าเพิ่ม (Value Added Creation) คือ วิธีการสร้างความแตกต่างและโดดเด่นให้กับผลิตภัณฑ์ เพื่อให้ผู้บริโภคได้รับความพึงพอใจสูงสุดจากสินค้าและบริการ เนื่องจากสิ่งที่ผู้บริโภคต้องการไม่ใช่แค่คุณค่า แต่เป็นมูลค่าเพิ่มที่ทำให้ผู้บริโภคมีความรู้สึกมากกว่าความพอใจ ซึ่งผู้ประกอบการสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มหรือตั้งราคาที่สูงขึ้นให้กับสินค้าและบริการ (Aaker, D. A., 2001)

สุนทรียสารก (Appreciative inquiry: AI) คือ การตั้งคำถามเชิงบวก ค้นหาแนวทางสร้างสรรค์มากกว่าเป็นการร่วมกันเพียงเพื่อค้นหาปัญหา แต่เป็นการมองปรากฏการณ์จากมุมที่เป็นจุดแข็งและร่วมสร้างสรรค์ต่อยอดจากความเข้มแข็งของแต่ละฝ่าย เป็นความคิดแบบมีส่วนร่วมด้วยความชื่นชม

สมมติฐานสำคัญของ AI คือ ความเชื่อที่ว่า ทุกองค์กรมีสิ่งต่าง ๆ ที่ทำงานได้ดีอยู่ในระบบ และการเปลี่ยนแปลงอันรวมถึงนวัตกรรมใหม่ ๆ จะทำผ่านการค้นหาสิ่งดี ๆ เหล่านี้ การมองปรากฏการณ์จากมุมที่เป็นจุดแข็งและร่วมสร้างสรรค์ต่อยอดจากความเข้มแข็งของแต่ละฝ่าย และสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงบวก แล้วนำมาวิเคราะห์เพื่อเรียนรู้ถึงวิธีการที่จะทำซ้ำและขยายผลให้ไปในวงกว้างมากขึ้น (Hammond, S.A., 2013)

ในการวิจัยนี้ใช้กรอบการคิด 8D คือ การเริ่มจาก การกำหนดหัวข้อเป้าหมายเป็นการปักธงปลายทางแบบกว้างเพื่อไม่ทำให้ความคิดถูกจำกัดกรอบเกินไป (Define) แล้วจึงร่วมกันค้นหา สืบค้น ของดี ของเด่น จุดแข็ง ความภาคภูมิใจ (Discovery) เมื่อตระหนักแล้วว่าเราทำได้เพราะมีของดีมีความภูมิใจ ร่วมกันสร้างฝันเพื่อเป็นการจุดประกายหาแนวคิดใหม่ สรรสร้างจากของดี ของเด่น (Dream) หากเรากล้าฝันเราจะกล้าทำการเห็นภาพอนาคตที่เหนือจริงจะทำให้การคิดเปิดกว้างหลุดจากความคิดว่า อะไรก็ทำไม่ได้ เป็น อะไรก็ทำได้ แล้วจึงร่วมกันกำหนดทิศทาง (Direction) ร่วมกันเลือกจากฝันที่มี จัดเข้ากรอบและร่วมออกแบบวิธีในการก้าวต่อ (Design) ได้แล้วจึงกำหนดแผนลงมือทำ ทำได้ที่ละก้าว (Destiny) มาร่วมกำหนดวันฉลองความสำเร็จที่ละก้าว (Dance) แล้วกระบวนการก็เริ่มจัดกรอบกันต่อไปได้ (Wisansing, J. & Hongchatikul, U., 2012)

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อให้ได้ความสมบูรณ์ ครบถ้วนของข้อมูล ผู้วิจัยจึงเลือกเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลหลังจากการระดมความคิดเห็นแบบสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้าง (Semi-structured Interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่มีการวางแผนไว้ล่วงหน้าอย่างเป็นขั้นตอนแบบเข้มงวดพอสมควร โดยผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์ข้อคำถามในกรอบการคิดเรื่อง การมีส่วนร่วม เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวและแนวทางการสอดประสานวิถีไทยไปกับการเพิ่มมูลค่าการท่องเที่ยว โดยเลือกจากกลุ่มตัวอย่างที่ได้ร่วมระดมความคิดเห็น

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการสร้างเครื่องมือวิจัย ผู้วิจัยดำเนินการดังต่อไปนี้

- 1) ศึกษาเอกสาร หลักการ ทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมากำหนดขอบเขตในการสร้างเครื่องมือในการวิจัย
- 2) กำหนดประเด็นและขอบข่ายของคำถามให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์งานวิจัย
- 3) สร้างแบบสัมภาษณ์ฉบับร่าง
- 4) นำเสนอแบบสัมภาษณ์ฉบับร่างต่อที่ปรึกษางานวิจัยเพื่อขอความคิดเห็นในการพิจารณาความครอบคลุมของเนื้อหา และนำมาปรับปรุง แก้ไข เพื่อความถูกต้องและสมบูรณ์ของเครื่องมือ
- 5) นำเครื่องมือฉบับที่สมบูรณ์แล้ว ไปใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล

งานวิจัยนี้ใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งการศึกษาข้อมูลเชิงทุติยภูมิ (Secondary Data) เพื่อทบทวนวรรณกรรมจากแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ควบคู่กับการศึกษาข้อมูลเชิงปฐมภูมิ (Primary Data)

ในส่วนของการเก็บข้อมูลเชิงปฐมภูมินั้น ผู้วิจัยได้แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 2 ขั้นตอนสำคัญ ดังนี้

ขั้นตอนแรก คือการระดมความคิดเห็น (Brainstorm Elicitation) จากกลุ่มตัวอย่างเพื่อเป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ของแต่ละพื้นที่ รวมทั้ง ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) โดยการเข้าไปพูดคุยกับสมาชิกในกลุ่มและมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ทราบข้อมูลเชิงลึกและได้รายละเอียดครบถ้วน

ขั้นตอนที่สอง คือการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้าง (Semi-structured Interview) ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ที่มีการวางแผนไว้ล่วงหน้าอย่างเป็นขั้นตอนแต่ข้อคำถามมีความยืดหยุ่นและสามารถดัดแปลงได้ตามความเหมาะสมของสถานที่นั้น ๆ ทั้งนี้ การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างสำหรับการสัมภาษณ์นั้น ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกจากกลุ่มตัวอย่างที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการระดมความคิดเห็นก่อนหน้า (Chantavanich, S., 2011)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้เลือกใช้กรอบความคิดแบบมีส่วนร่วมด้วยความชื่นชม (Appreciative Participatory Planning and Actions) ซึ่งให้ความสำคัญกับการค้นหาความเข้มแข็งและทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่ ใช้กระบวนการคิด 8Ds คือ Discovery, Dream, Direction, Design, Delivery, Dance, Destiny, Define (Wisansing, J. & Hongchatikul, U., 2012)

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) เพื่อค้นหาประเด็นหลัก (Theme) ในปรากฏการณ์ที่ศึกษา ซึ่งนำไปสู่การตีความหมาย (Interpret) หลังจากนั้น ผู้วิจัยได้ทำการเรียบเรียงสาระสำคัญจากข้อค้นพบและสรุปเข้าด้วยกันเพื่อนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) (Strauss, A. L., & Corbin, J. M., 1998) นอกจากนี้ เพื่อให้ได้ข้อมูลในเชิงลึกที่มีรายละเอียดของข้อมูลตามประเด็นที่ศึกษาและมีความน่าเชื่อถือที่สุด การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลจะดำเนินไปพร้อม ๆ กันเพื่อให้ทุกประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ในแต่ละครั้งมีการยืนยันและบูรณาการได้อย่างถูกต้องสมบูรณ์ ผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) พร้อมทั้งนำข้อมูลที่ได้มาเปรียบเทียบและวิเคราะห์ตรวจสอบ (Cross Check)

ผลการวิจัย

รูปแบบและวิธีการในการสร้างความร่วมมือในพื้นที่ท่องเที่ยวขนาดเล็กที่มีการจัดการโดยชุมชน (บ้านไร่กองซิง หมู่ที่ 3 ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่)

กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมด้านการท่องเที่ยว ในอดีต ประชากรส่วนใหญ่ของบ้านไร่กองซิง ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ส่วนวัยแรงงานมักออกไปรับจ้างนอกชุมชน ในปี พ.ศ.2542 หลังภาวะเศรษฐกิจฝ่อซบู่ ชาวบ้านที่ไปทำงานนอกพื้นที่ตักงานและกลับมาอยู่ที่บ้านเกิด เมื่อไม่มีรายได้ บางคนจึงเริ่มขายที่ดินทำกินให้กับนายทุน พ่อหลวงสมศักดิ์ อินทะชัย ผู้ใหญ่บ้านจึงมองหาแนวทางในการช่วยเหลือชาวบ้านที่ตักงานไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนให้เข้มแข็งขึ้น โดยได้ก่อตั้ง “กลุ่มออมทรัพย์ออมสัจจะ” และพยายามสร้างกิจกรรมเพื่อต่อยอดเงินออมนั้น ทำให้มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาศึกษาดูงาน บ้านไร่กองซิงมองเห็นโอกาสด้านการท่องเที่ยว จนกระทั่งปี พ.ศ.2553 จึงเริ่มกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างเป็นทางการ จากการศึกษาพบว่า ท่ามกลางกระแสสังคมเมือง การท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านไร่กองซิงนั้น ก่อตัวขึ้นและพัฒนาอย่างช้า ๆ แต่มั่นคง ไม่ยอมตกเป็นเครื่องมือของธุรกิจแต่ใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนอย่างแท้จริง โดยผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมในรูปแบบต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่การชักชวนและเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนในการทำงานพัฒนาพื้นที่ พยายามปลูกฝังว่าลูกบ้านทุกคนมีความสำคัญและเป็นตัวจริงในการขับเคลื่อน ความพยายามในการผลักดันนี้ ก่อให้เกิดกลุ่มทำงานต่าง ๆ มากมาย เช่น กลุ่มรักษ่าบ้านเกิด กลุ่มเกษตรยามว่างอาหารปลอดภัย กลุ่มแปรรูปสมุนไพร เมื่อสร้างความร่วมมือและความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้แล้ว จึงเริ่มมองหาความร่วมมือจากภายนอกให้มาเป็นเพื่อนร่วมทาง เช่น ททท. อพท. กรมการท่องเที่ยว รวมทั้งสถาบันการศึกษา ต่างได้ให้ความช่วยเหลือชุมชนอย่างเต็มที่ เพราะมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน

ด้านการสร้างมูลค่าเพิ่ม จากการศึกษาพบว่าบ้านเรือนในชุมชนแทนที่จะปลูกไม้ดอกไม้ประดับเหมือนพื้นที่อื่น ๆ แต่กลับปลูกพืชผักสวนครัว อาทิ พริก ข่า ตะไคร้ มะกรูด กระถิน ใบเตย ฯลฯ นอกจากนี้ยังได้จัดให้มีพื้นที่ส่วนกลางสำหรับปลูกพืช ผัก และสมุนไพรต่าง ๆ ด้วย โดยมีข้อตกลงร่วมกันว่า ใครต้องการใช้ประโยชน์จากสิ่งใดก็ให้ปลูกสิ่งนั้น ซึ่งวัตถุดิบเหล่านี้ได้ถูกนำมาใช้ต่อยอดและพัฒนาเป็นสารบอาหารท้องถิ่นตามฤดูกาล โดยฝีมือกลุ่ม Artisan Chef จาก จ.เชียงใหม่ มีการนำผลผลิตที่ได้จากท้องถิ่น (Local Sourcing) มาใช้ในการประกอบอาหารอย่างหลากหลาย เช่น ยำจิ้นไก่เมือง แกงตุนปลาช่อน น้ำพริกน้ำปู โดยเมนูอาหารที่น่าเสนอขึ้นอยู่กัฤดูกาลที่นักท่องเที่ยวมาเยือนชุมชน รวมทั้ง มีการต่อยอดด้วยการออกแบบอาหารท้องถิ่นให้มีรูปแบบและรูปลักษณ์ที่น่าสนใจ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวในระดับนานาชาติ แต่ยังคงความดั้งเดิมผ่านกระบวนการการสืบค้นเมนูอาหารท้องถิ่น

โครงสร้างการมีส่วนร่วม การสร้างการมีส่วนร่วมเริ่มต้นจากภายในและกระจายออกสู่ภายนอกชุมชน โดยพยายามเชื่อมโยงซึ่งกันและกันทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน มีผู้นำชุมชนคือผู้ใหญ่บ้านเป็นศูนย์กลาง ชุมชนได้รับการสนับสนุนงานด้านต่าง ๆ ได้แก่ การกิจด้านการท่องเที่ยวที่ให้ความช่วยเหลือ

ในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน เช่น อพท. ททท. สถาบันท่องเที่ยวโดยชุมชน ภารกิจด้านองค์ความรู้ได้รับความช่วยเหลือจากสถาบันการศึกษาใน จ.เชียงใหม่ เช่น มหาวิทยาลัยแม่โจ้ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ทำหน้าที่ในการให้คำปรึกษาและให้ความรู้ในเรื่องของการแปรรูปสมุนไพร การควบคุมคุณภาพมาตรฐาน และการให้คำแนะนำในการออกแบบผลิตภัณฑ์ ภารกิจด้านการพัฒนาท้องถิ่นได้รับความช่วยเหลือในการแลกเปลี่ยนความรู้และหาแนวทางในการพัฒนา เช่น เทศบาลตำบลหนองควาย องค์การปกครองท้องถิ่น นอกจากนี้ ชุมชนยังได้รับความร่วมมือจากวัดและโรงเรียนที่อยู่ในพื้นที่ซึ่งมีบทบาทสำคัญให้การจัดกิจกรรมต่าง ๆ อีกด้วย

ภาพประกอบที่ 1: กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนาการท่องเที่ยว บ้านไร่ทองอิง อำเภอลำดอง จังหวัดเชียงใหม่

รูปแบบและวิธีการในการสร้างความร่วมมือในพื้นที่ท่องเที่ยวที่กำลังเติบโตและเป็นจุดหมายปลายทางในระดับประเทศ (อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม)

กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมด้านการท่องเที่ยว ด้วยลักษณะของพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติให้ชาวบ้านได้ทำมาหากินจากสิ่งที่มีรอบตัว นอกจากนี้ ยังเป็นพื้นที่ที่ใฝ่ฝันของกลุ่มทุนที่ต้องการนำไปใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นภาคการเกษตร ภาคอุตสาหกรรมและภาคการท่องเที่ยว การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เกิดขึ้นเมื่อกระแสการท่องเที่ยวอัมพวาเริ่มมีชื่อเสียงนักท่องเที่ยวเข้ามามากขึ้นเกินขีดความสามารถของพื้นที่ จากระยะแรกที่มีการใช้เรือพายเพื่อชมหิ่งห้อยต่อมามีการเปลี่ยนเป็นเรือยนต์ เกิดการทำลายระบบนิเวศน์ ต้นไม้ล้มตาย นกและหิ่งห้อยพากันอพยพไปในที่ลึก ชาวบ้านเองเริ่มทนไม่ไหวเพราะเสียงของเครื่องยนต์และหน้าบ้านถูกคลื่นซัดพัง ผู้ประกอบการเริ่มตอบโต้กันกับชาวบ้านซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน เหล่านี้ทำให้จังหวัดที่เล็กที่สุดในประเทศไทยกลายเป็นเมืองท่องเที่ยวที่ไร้ระบบ ด้วยการเปลี่ยนแปลงด้านพื้นที่ทำให้ลักษณะของผู้คนในพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป ความเป็นตัวเองสูง ไม่เกื้อกูลกันทั้งในเชิงโครงสร้างและในเชิงความรู้ ต่างจากอดีตที่เป็นระบบพึ่งพา แม้ที่ผ่านมา ชาวบ้านเคยรวมตัวกันทำการท่องเที่ยวโดยชุมชนและก่อตั้งศูนย์การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านลมทวน แต่ยังขาดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง คนทำงานมิได้มองเป้าหมายเดียวกัน ทำให้การ

พัฒนาในครั้งนั้นไม่ประสบความสำเร็จ อย่างไรก็ตาม ยังมีชาวบ้านบางกลุ่มที่ต้องการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว อยู่ ตัวอย่างเช่น กลุ่มทำน้ำตาลมะพร้าว นำโดยคุณปรีชา เจียบหุย (หรือครูปรีชา) เจ้าของภูมิปัญญา ด้านการทำน้ำตาลมะพร้าว ผู้ที่เกิด อาศัยและทำมาหากินในพื้นที่มากกว่า 50 ปี ยึดมั่นในอุดมการณ์ที่จะรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำน้ำตาลมะพร้าว โดยนำมาเป็นทรัพยากรหลักในการพัฒนาด้านผลิตภัณฑ์อาหารและด้านการท่องเที่ยว ครูปรีชาได้คัดเลือกและชักชวนคนให้มาทำงานร่วมกันใน 2 ลักษณะคือ (1) เสาะหาและชักชวนคนในชุมชนแบบระบุตัวบุคคล โดยชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากการทำงานร่วมกัน สร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับแผนการดำเนินงานและเป้าหมายอย่างชัดเจน วิธีการเช่นนี้ แม้จะมีคนทำงานไม่มาก แต่ได้กลุ่มที่มีความพร้อม (2) เปิดรับพันธมิตรใหม่จากภายนอก เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ ในด้านที่ชุมชนยังขาดอยู่ เช่น การตลาด การวิจัย การออกแบบผลิตภัณฑ์ อย่างไรก็ตาม การสร้าง การมีส่วนร่วมในครั้งนี้อย่างไม่มีโครงสร้างคณะทำงานอย่างเป็นทางการแต่เป็นการร่วมตัวกันในรูปแบบของ เครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรม (Issue Network) กล่าวคือ เป็นการรวมตัวของภาคีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยใช้ ประเด็นของกิจกรรมหรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเป้าหมายหลัก มองข้ามมิติในเชิงพื้นที่แต่มุ่งเน้นการจัดการ ในกิจกรรมนั้น ๆ (Phramaha Suthit Apakaro, 2004) การทำงานจะไม่ผูกติดกับบุคคลหรือสถานที่ แต่ดูตาม ความต้องการในการเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานในแต่ละโครงการ (James, P., et al., 2012) โดยมีการทำ ข้อตกลงและวางเป้าหมายก่อนการทำงานร่วมกันและหากกระบวนการใดไม่ได้รับความเห็นชอบจากทุกฝ่าย คณะทำงานจะหยุดเพื่อร่วมกันหาทางออก

ด้านการสร้างมูลค่าเพิ่ม จากการพูดคุยกับครูปรีชาพบว่า ความตั้งใจในการทำงานครั้งนี้คือ การนำ น้ำตาลมะพร้าวมาเป็นผลิตภัณฑ์หลักในการต่อยอดทั้งในด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์อาหารและด้านการ ท่องเที่ยว ด้านผลิตภัณฑ์อาหารจะเน้นการทำน้ำตาลมะพร้าวแท้ให้คนไทยได้ทานในราคาที่ยอมรับกันได้และ พื้นฟูกรรมวิธีการทำน้ำตาลมะพร้าวที่ปัจจุบันส่วนใหญ่เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการเน้นปริมาณมากกว่า คุณภาพเพื่อจะได้ส่งขายโรงงานในจำนวนที่มากขึ้น รวมทั้ง ยังได้นำเอานวัตกรรมด้านอาหารมาใช้ในการแปรรูป เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับน้ำตาลมะพร้าว ได้แก่ น้ำตาลปึก น้ำตาลมะพร้าวผง น้ำตาลมะพร้าวไซรัป และ น้ำตาลสีต่าง ๆ ด้านการท่องเที่ยวจะเปิดโอกาสให้คนที่สนใจเข้ามาเรียนรู้วิถีชีวิตคนริมน้ำแม่กลอง พายเรือ ชมหิ่งห้อย เรียนรู้วิธีการทำน้ำตาลมะพร้าว รวมทั้ง ได้เริ่มวางโครงร่างพิพิธภัณฑน์น้ำตาลมะพร้าว ที่จะรวบรวม เรื่องราวการทำน้ำตาลมะพร้าว เมื่อผลิตภัณฑ์จากน้ำตาลมะพร้าวเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายจะสามารถเป็น ตัวเชื่อมโยงให้คนรู้จักพื้นที่มากขึ้น

โครงสร้างการมีส่วนร่วม จากประสบการณ์ในอดีตทำให้เรียนรู้ว่าชุมชนยังขาดศักยภาพด้านใด จึงมี การหาภาคร่วมจากภายนอกที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะ ได้แก่ ด้านการแปรรูปน้ำตาลมะพร้าวและการรักษา ความมั่นคงด้านอาหาร ได้คณาจารย์และนักวิจัยจากภาควิชาเทคโนโลยีอาหาร คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรเข้ามาทำวิจัยจนเกิดเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่จากการแปรรูปน้ำตาลมะพร้าว ด้านการสร้าง ตราสินค้าและช่องทางการจัดจำหน่ายได้บริษัทลิฟวิ่งไลฟ์เดลี จำกัด กลุ่มผู้ประกอบการทางสังคมเกี่ยวกับ

ผลิตภัณฑ์อาหารเพื่อสุขภาพที่เคยเข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่และเรียนรู้กระบวนการทำน้ำตาลมะพร้าว จนเกิดความซาบซึ้งอยากพัฒนาเป็นสินค้าเพื่อให้คนไทยได้มีโอกาสได้บริโภคน้ำตาลมะพร้าวแท้ จึงได้พูดคุยกับครูปรีชาและทดลองทำน้ำตาลบริสุทธิ์ แต่เนื่องจากขาดองค์ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ทำให้น้ำตาลเน่าเสีย จนได้พบกับคณะนักวิจัยจากภาควิชาเทคโนโลยีอาหาร คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และร่วมกันผลิตสินค้าจากน้ำตาลมะพร้าว ด้านสื่อสารการตลาดแบบบูรณาการได้บริษัทอินดีออกแบบที่มีเชี่ยวชาญด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์และออกแบบเครื่องมือสื่อสาร เข้ามาช่วยดูแล ทั้งสามกลุ่มได้ตั้งชื่อคณะทำงานว่า “หวานอย่างมีหวัง” โดยมีการพูดคุยสานสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องและมีข้อตกลงที่เป็นธรรมกับทุกฝ่าย

ภาพประกอบที่ 2: กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนาการท่องเที่ยว อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม

รูปแบบและวิธีการในการสร้างความร่วมมือพื้นที่ท่องเที่ยวที่มีความเจริญในระดับสูงและเป็นที่ยุติในระบอบนาชาติ (อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่)

กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมด้านการท่องเที่ยว เนื่องจากความพร้อมในหลายด้านของเมืองเชียงใหม่ ไม่ว่าจะเป็นด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม ขนบประเพณี วิถีชีวิต และสถานที่พักและบริการด้านการท่องเที่ยว อีกทั้ง เป็นเมืองที่มีโครงสร้างด้านการจัดการเชิงพาณิชย์ ทำให้เมืองเชียงใหม่ได้รับการพัฒนาเป็นเมืองท่องเที่ยวอย่างมีแบบแผนเมื่อประกาศใช้แผนเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) ที่มุ่งพัฒนาเมืองหลักในภูมิภาคให้เป็นศูนย์กลางด้านต่าง ๆ เพื่อรองรับการกระจายความเจริญไปสู่เมืองระดับรองในอนาคต อย่างไรก็ตาม ในระยะเริ่มต้นเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อให้เอื้อต่อการลงทุน แต่ยังไม่มียุติหน่วยงานในระดับท้องถิ่นที่รับผิดชอบโดยตรง ทำให้การพัฒนาการท่องเที่ยวเป็นไปอย่างช้า ๆ จนกระทั่ง องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ปัจจุบันคือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) ได้มาตั้งสำนักงานที่ จ.เชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2511 ทำหน้าที่ส่งเสริมและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวให้เป็นที่รู้จัก มีการจัดโครงการและกิจกรรมที่เน้นการใช้วัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับการท่องเที่ยว ผลที่ตามมาคือ ธุรกิจท่องเที่ยวได้รับการส่งเสริมอย่างกว้างขวาง มีการดึงดูดนักท่องเที่ยวด้วยโครงการต่าง ๆ เช่น การจัดงานมหกรรมพืชสวนโลกเฉลิมพระเกียรติฯ ราชพฤกษ์ ถนนคนเดิน

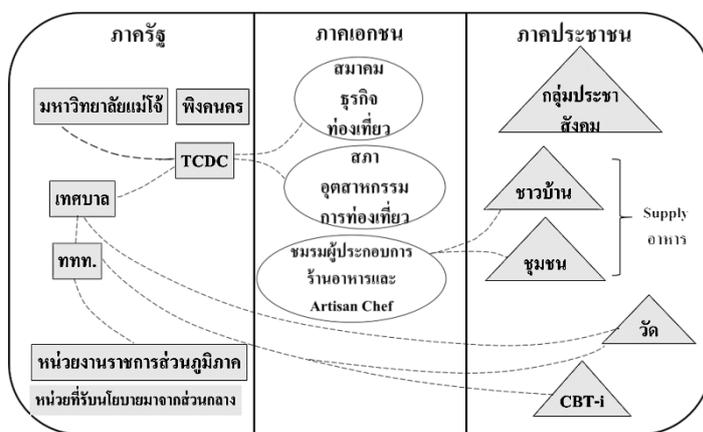
ด้วยคุณลักษณะอันโดดเด่นเป็นอัตลักษณ์ของเมืองเชียงใหม่ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะกายภาพเมืองเก่าที่ยังสมบูรณ์ประกอบกับการรักษาวิถีชีวิตและวัฒนธรรมอันเข้มแข็ง ทำให้เชียงใหม่กลายเป็นเมืองท่องเที่ยวอย่างเต็มรูปแบบ (College of Arts, Media and Technology, 2014)

ด้านกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมของภาคีต่าง ๆ เริ่มอย่างเป็นทางการหลังมีการปฏิรูประบบราชการตามพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2542 มีการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารงานขององค์กรภาครัฐใหม่ หลายหน่วยงานถูกปรับบทบาทหน้าที่และก่อตั้งขึ้นใหม่เพื่อรองรับการปฏิรูป (Jitsuchon, S., 2007) รวมทั้งองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยตรง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด อพท. สำนักงานพัฒนาพิงคนคร (องค์การมหาชน) รวมทั้ง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่าง ๆ ทำให้การทำงานครอบคลุมมิติต่าง ๆ มากขึ้น (Yanasan, S., 2004) อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางกระแสของความเปลี่ยนแปลงและการก้าวเข้าสู่ความเป็นอุตสาหกรรมอย่างเต็มตัวของ จ.เชียงใหม่จึงเป็นการยากในการรวมตัวเพื่อทำงานให้อยู่ภายใต้กลุ่มเดียว ดังนั้น กลุ่มองค์กรทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนจึงแยกกันทำงานอย่างเป็นอิสระเพื่อประโยชน์ของกลุ่มเป็นหลัก ในขณะที่เดียวกันก็มีเป้าหมายร่วมกันคือ เพื่อรักษาศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิมและสานต่อไปยังเยาวชนรุ่นหลัง จากการศึกษาพบว่า แม้การทำงานจะเป็นอิสระต่อกันแต่เมื่อใดที่จำเป็นต้องมีการทำงานร่วมกันก็สามารถทำได้ การทำงานลักษณะนี้มีข้ออุปสรรคเพราะทุกภาคส่วนมีเป้าหมายคือทำเพื่อประโยชน์ของชุมชนและองค์กรตนเองเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่าการทำงานลักษณะเช่นนี้มีความท้าทายคือการขาดการเชื่อมโยงระหว่างกัน ทำให้บางกิจกรรมมีการทับซ้อน ขาดการบูรณาการและไม่มีความชัดเจนว่าใครดูแลรับผิดชอบด้านใด

ด้านการสร้างมูลค่าเพิ่ม ด้วยความพร้อมทั้งด้านกายภาพ วัฒนธรรม และบุคลากร ทำให้จังหวัดเชียงใหม่มักได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐให้เป็นจังหวัดนำร่องด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับทรัพยากรในพื้นที่ งานวิจัยครั้งนี้ได้ระดมความคิดเห็นของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องด้านอาหารของเมืองเชียงใหม่ที่สามารถนำมาพัฒนาต่อยอดในกิจกรรมการท่องเที่ยวได้คือ แกงโฮะซึ่งเป็นอาหารท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของล้านนา สามารถสื่อถึงวิถีชีวิตและศิลปวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการรวมชาติพันธุ์ ความสามัคคี ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และความเชื่อในพระพุทธศาสนาของคนล้านนา เนื่องจากแกงโฮะเกิดจากการรวมอาหารต่าง ๆ ที่ชาวบ้านนำมาถวายเป็นพุทธบูชาเป็นอาหารจานเดียวกันและแจกจ่ายให้พุทธศาสนิกชนหลังจากเสร็จสิ้นงานบุญ ในการศึกษาครั้งนี้ กลุ่ม Artisan Chef ได้นำเอาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตของชาวล้านนามาเป็นแนวทางในการออกแบบอย่างสร้างสรรค์เป็นอาหารจานศิลปะ โดยใช้วัตถุดิบที่มีในพื้นที่มาประกอบเป็นแกงโฮะรูปแบบใหม่มีลักษณะร่วมสมัยมากขึ้น แต่ยังคงไว้ซึ่งกลิ่นและรสชาติแบบดั้งเดิม ในขณะเดียวกัน มีการสร้างความน่าสนใจให้แก่อาหารมากขึ้น โดยการให้ Artisan Chef มาถ่ายทอดที่มาของอาหารแก่นักท่องเที่ยวฟัง ทั้งที่มาของวัตถุดิบและเมนูอาหารที่มีการเพิ่มคุณค่าทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ลงไปในการพัฒนาในแนวคิด “สั้นถวไมตรีแห่ง

อาหารไทย” (Gastro-diplomacy) จากการศึกษาพบว่า เมืองเชียงใหม่มีอาหารท้องถิ่นที่โดดเด่นมากมาย แต่ละเมนูมีเรื่องราวความเป็นมาที่น่าสนใจ สามารถนำมาร้อยเรียงสอดประสานเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยววิถีไทยได้ สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มทั้งในเชิงมูลค่าและคุณค่าให้แก่อาหารท้องถิ่น

โครงสร้างการมีส่วนร่วม การวิจัยครั้งนี้พบว่า การพัฒนาเพื่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มในการท่องเที่ยวของเมืองเชียงใหม่ประกอบไปด้วยผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็น 3 กลุ่มหลัก ๆ ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชน กล่าวคือ หน่วยงานภาครัฐ เช่น TCDC ททท. และสำนักงานพัฒนาพิงคนคร (องค์การมหาชน) มีส่วนร่วมในการทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงคอยให้อำนาจความรู้เพื่อให้ชุมชนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการต่อยอดและสร้างมูลค่าให้กับทรัพยากรในพื้นที่ รวมทั้ง มหาวิทยาลัยแม่โจ้ที่ช่วยเหลือให้คำแนะนำเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ภาคการเกษตร รวมทั้ง ภาคเอกชน เช่น สมาคมธุรกิจท่องเที่ยว สภาอุตสาหกรรม การท่องเที่ยว ชมรมผู้ประกอบการร้านอาหารในเมืองเชียงใหม่ ที่พยายามเชื่อมโยงอาหารท้องถิ่นมาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยว โดยเฉพาะกลุ่ม Artisan Chef กลุ่มพ่อครัวรุ่นใหม่ที่น่าเอาองค์ความรู้ที่เกิดจากการศึกษาและค้นคว้าผสมผสานกับนวัตกรรมมา สร้างสรรค์เมนูที่ดึงดูดความสนใจนักท่องเที่ยวที่มองหาประสบการณ์ที่แตกต่าง มุ่งเน้นการใช้วัตถุดิบในพื้นที่ มีการเสาะแสวงหาจัดซื้อผลผลิตทางการเกษตรจากแหล่งผลิตโดยตรง ถือเป็นสร้างรายได้ให้กับชุมชน นอกจากนี้ ยังมีภาคประชาชน เช่น เครือข่ายชุมชนรักษ์เมืองเชียงใหม่ที่มีภารกิจหลักในการขับเคลื่อนงานสืบสานศิลปวัฒนธรรม ในครั้งนี้ได้เข้ามาสนับสนุนกิจกรรมการท่องเที่ยวในเรื่องของข้อมูลเกี่ยวกับอาหารท้องถิ่น กลุ่มวัดในเวียงเชียงใหม่ที่เป็นแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมของเมืองเชียงใหม่

ภาพประกอบที่ 3: กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนาการท่องเที่ยว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

การอภิปรายผล

จากการใช้กรอบความคิด Appreciative Participatory Planning and Actions ในคันทารูปแบบและวิธีการที่เหมาะสมสำหรับการสร้างความร่วมมืออย่างบูรณาการของหลากหลายภาคส่วนในกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาให้เกิดมูลค่าเพิ่มด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน ผลการวิจัยวิเคราะห์ได้ว่า บริบทของการพัฒนาการท่องเที่ยวและสถานการณ์การบริหารจัดการในแต่ละพื้นที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบและวิธีการสร้าง

การมีส่วนร่วมที่เหมาะสม แต่ละพื้นที่ไม่จำเป็นต้องสร้างเครือข่ายการทำงานในลักษณะโครงสร้างตามหน้าที่ (Function Structure) เพียงอย่างเดียวและไม่มีลักษณะการจัดโครงสร้างเครือข่ายที่ตายตัว แต่เป็นการรวมตัวของภาคีเครือข่ายที่เน้นประเด็นของกิจกรรมหรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเป้าหมายหลัก โดยมีรายละเอียดของ 3 พื้นที่ที่แบ่งตามระดับการเข้ามาของทุนนิยมและระดับการพัฒนาการท่องเที่ยวที่แตกต่างกัน ดังนี้

1) *เหลียวหลังให้เห็นราก และมองไปข้างหน้าสู่นวัตกรรม* บ้านไร่กองขิงเป็นตัวอย่างของชุมชนขนาดเล็กที่ความเป็นเมืองยังไม่ถึง คนในชุมชนมีความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติ ผู้นำมีความเข้มแข็งและวิสัยทัศน์กว้างไกล ทำให้การสร้างการมีส่วนร่วมจึงไม่ยากนัก รูปแบบการมีส่วนร่วมเริ่มจากภายในคือ มีผู้นำชุมชนที่อาจเป็นผู้นำทางการและ/ หรือผู้นำทางธรรมชาติ ได้รับการยอมรับและความศรัทธา สามารถเข้าถึงคนทุกกลุ่ม มีการเปิดใจรับฟังความต้องการและนำสิ่งที่ได้จากการเสวนามาประมวลเป็นแนวทางในการพัฒนา เหล่านี้จะช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม จากนั้นจึงมีการขยายความร่วมมือไปสู่ภายนอก โดยการชักชวนภาคีต่าง ๆ มาร่วมทำงานในเรื่องที่ชุมชนไม่มีศักยภาพเพียงพอ ลักษณะดังกล่าวเป็นการมีส่วนร่วมในการทำงานของภาคีเครือข่ายในรูปแบบ “เหลียวหลังให้เห็นรากและมองไปข้างหน้าสู่นวัตกรรม” กล่าวคือ เน้นการสร้างการมีส่วนร่วมโดยการสอดประสานวิถีชีวิต ให้เห็นคุณค่าสิ่งที่มีในท้องถิ่น ผสมผสานกันการผันแปรของยุคสมัย อย่างไรก็ตาม ชุมชนเช่นนี้มีลักษณะการบริหารแบบผู้นำเป็นศูนย์กลางการทำงานต้องรอรับคำสั่งจากผู้นำเป็นคราว ๆ ไป ดังนั้น เพื่อรองรับการเติบโตด้านการท่องเที่ยวในอนาคต ชุมชนควรมีการสร้างผู้นำ โดยการพัฒนาศักยภาพคนด้านต่าง ๆ ให้สามารถทำงานในเชิงบริหารและการจัดการด้านการท่องเที่ยวโดยตรงได้ พร้อมกับการพัฒนาทักษะความเป็นผู้นำ

2) *ดิ่งกลับ ด้านกระแส* อ.เมืองสมุทรสงครามเป็นพื้นที่ที่เริ่มมีระบบทุนนิยมเข้าไปในระดับกลาง ไม่จำเป็นต้องมีผู้นำชุมชนอย่างแท้จริง มีเพียงผู้ที่ทำหน้าที่เป็นแกนหลัก (Point Guard) ทำหน้าที่เป็นผู้ทำงานให้กับคณะทำงาน มีบทบาทในการขับเคลื่อนการพัฒนาเท่านั้น แต่ยังไม่ใช่มิอิอิทธิพล (Influencer) ที่สามารถออกคำสั่งหรือโน้มน้าวความคิดของคนในชุมชนได้และมีผู้ใช้เชื่อมโยง (Connector) ที่จะสามารถประสานกลุ่มต่าง ๆ ให้ทำงานด้วยกันได้ รูปแบบการมีส่วนร่วมเช่นนี้เปรียบได้กับการหาเพื่อนร่วมทางที่มีความเชื่อ ศรัทธาและมุ่งมั่นในแบบเดียวกันที่จะถูกเลือกให้เข้ามาทำงานร่วมกัน โดยเริ่มต้นจากการเห็นคุณค่า เกิดความรู้สึกอยากทำ การทำงานลักษณะดังกล่าวจะผลักดันให้กลุ่มต่าง ๆ สามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพเป็นไปตามข้อตกลงที่ได้ร่วมกันกำหนดขึ้น เป็นการมีส่วนร่วมในการทำงานของภาคีเครือข่ายในรูปแบบ “ดิ่งกลับ ด้านกระแส” กล่าวคือ ผู้ที่ถูกคัดเลือกเข้ามามีส่วนร่วมควรมีเป้าหมายในการทำงานเดียวกัน โดยการค้นหาผู้ที่มีคุณค่าร่วมของวิถีในพื้นที่ ปราบปรามจะทำงานเพื่อชุมชนในลักษณะเพื่อนร่วมทางผ่านการพูดคุยจนเกิดความเข้าใจ มีการสร้างข้อตกลงร่วมกัน เป็นการทำงานร่วมกันในลักษณะสร้างคุณค่าร่วมกัน (Creating Shared Values) ซึ่งจะทำให้เกิดแรงต้านกระแสการเปลี่ยนแปลงจากระบบทุนนิยม

3) **รวมกลุ่มสร้างสรรค์ ดาวกระจาย** ด้วยโครงสร้างการบริหารและความเป็นเมืองขนาดใหญ่ทำให้การสร้างการมีส่วนร่วมของอำเภอเมืองเชียงใหม่ค่อนข้างยาก เนื่องจากประกอบด้วยกลุ่มและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวจำนวนมากทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน โดยแต่ละกลุ่มทำงานอย่างเป็นเอกเทศตามบทบาทของตน การทำงานลักษณะเช่นนี้มีข้อดีคือ ช่วยให้การดำเนินงานมีคล่องตัวยิ่งขึ้น แม้จะมีเป้าหมายที่แตกต่างกัน แต่ทุกกลุ่มมองเห็นคุณค่าของเมืองไปในทิศทางเดียวกัน อย่างไรก็ตามขณะนี้การทำงานยังขาดตัวกลางประสานงาน (Convener) และกระบวนการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่ม หากเกิดการเสวนาสานสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรม แลกเปลี่ยนของดีของแต่ละเมืองที่แต่ละกลุ่มค้นพบ แลกเปลี่ยนทรัพยากรทั้งองค์ความรู้และบุคลากรที่แต่ละกลุ่มมี รวมทั้ง วางแผนการทำงานร่วมกัน และจัดการในส่วนงานที่มีการทับซ้อนจะทำให้แต่ละกลุ่มบรรลุเป้าหมายของตนและสามารถไปถึงจุดหมายร่วมเดียวกันได้ง่ายขึ้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

การสร้างชุมชนที่เข้มแข็งและเกิดการพัฒนามาให้เกิดมูลค่าเพิ่มในสินค้าการท่องเที่ยววิถีไทยควรดำเนินการส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงและไม่เกี่ยวข้องโดยตรง เพื่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนสิ่งที่แต่ละกลุ่มเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับท้องถิ่นและสามารถนำไปพัฒนาต่อยอดให้เกิดมูลค่าเพิ่ม ให้เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันและเกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริง โดยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1) ควรมีหน่วยงานภาครัฐที่ดูแลงานการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนโดยตรง เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการวางแผนนโยบาย การปฏิบัติงาน และการบริหารงบประมาณ รวมทั้ง ปรับโครงสร้างองค์กรที่เกี่ยวข้องเพื่อให้การทำงานไม่เกิดการซับซ้อนหรือลดช่องว่างในการทำงาน

2) ควรมีการสานสัมพันธ์เสวนาระหว่างกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอย่างต่อเนื่องในทุกพื้นที่ เพื่อให้การมีส่วนร่วมเกิดความเสถียร และมีผู้ที่ทำหน้าที่ประสาน (Convener) ด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวภายในพื้นที่ที่จะสามารถประสานงานและเชื่อมโยงกลุ่มต่าง ๆ ให้ทำงานด้วยกันได้

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการศึกษาเรื่องโครงสร้างการจัดการเพื่อกระบวนการสร้างความร่วมมือในการพัฒนาให้เกิดมูลค่าเพิ่มในการท่องเที่ยว โดยชุมชนอย่างยั่งยืนในพื้นที่อื่นเพื่อให้ครอบคลุมเมืองท่องเที่ยวระดับต่าง ๆ

2) ควรมีการศึกษาแนวทางในการเสริมสร้างศักยภาพให้กับผู้นำชุมชนหรือผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการดำเนินการจัดการกระบวนการเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมจากกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่หลากหลายในบริบทที่มีความซับซ้อนทางสังคมสูง

References

- Aaker, D. A. (2001). *Strategic Market Management*. (6th ed). New York: John Wiley & Sons.
- Chantavanich, Supang. (2011). *Qualitative Data Analysis*. Bangkok: Chula Press.
- Cohen, J.M. and Uphoff, N.T. (1981). *Rural Development Participation: Concept and measures for project design implementation and evaluation*. Ithaca, NY: Rural Development Committee Center for International Studies, Cornell University.
- College of Arts, Media and Technology, Chiang Mai University. (2014). *Present Period of Chiang Mai*. Retrieved December 1st, 2016 from <http://wadwiangcm.camt.cmu.ac.th/content.php?idhis=5>
- Hammond, S. A. (2013). *The thin book of appreciative inquiry*. Plano, TX: Thin Book Publishing.
- James, P., Nadarajah, Y., Haive, K., & Stead, V. (2012). *Sustainable Communities, Sustainable Development: Other paths for Papua New Guinea*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Jitsuchon, Somchai. (2007). *Assessment of Macroeconomic Policies after the 2006 Political Reform*. Bangkok: Thailand Development Research Institute Foundation.
- Phramaha Suthit Apakaro. (2004). *Network: Nature, Knowledge and Management*. Bangkok: Learning Promotion for Happiness Community.
- Suansri, Potjana. (2003). *Teaching Publications 8-15: Recreation and nature tourism management*. Nonthaburi: Sukhothai Thammathirat University
- Suwannarat, Samart. (2015). *Participatory Approaches to Managing Cultural Heritage the old city of Chiang Mai*. Chiang Mai: Social Research Institute.
- Strauss, A. L. and Corbin, J. M. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Tourism Authority of Thailand. (n.d). *Chiang Mai*. Retrieved November 23rd, 2016 from <https://na.tourismthailand.org/About-Thailand/Destination/Chiang-Mai>
- Tourism Authority of Thailand. (n.d). *Samut Songkhram*. Retrieved November 23rd, 2016 from <https://na.tourismthailand.org/About-Thailand/Destination/Samut-Songkhram>
- Wisansing, Jutamas and Hongchatikul, Udom. (2012). *Appreciative inquiry (AI) framework and participatory techniques for sustainable tourism development: Case examples from Thailand*. Paper presented at the 2012 Conference on Sustainable Business in Asia.
- Yanasan, Sanay. (2004). *Urban Geography*. Chiang Mai: Department of Geography, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.

Nonthawan Songserm, earned a Master's degree in Hotel, Restaurant, and Institutional Management from Pennsylvania State University, is currently a lecturer at Department of Tourism Management, School of Humanities and Tourism Management, Bangkok University